

Tomáš Gaudek

Několik poznámek k výzdobě nejstarších biblických překladů do češtiny*

Several notes on the decoration of the oldest biblical translations into Czech

■ **Abstract:** This paper has three main aims. The first part focuses on the Dresden Bible, the oldest translation of the Bible into Czech, which was destroyed during the First World War. The author warns of the difficulties over chronology within the framework of the group of manuscripts around the Dresden Bible and concludes that for the development of the style of its illuminator, the Master Breviary of the Grand Master Leo, this manuscript was of great importance. He also believes this manuscript clearly demonstrated the complexity of the artistic relations between individual illuminator workshops. The second part focuses in the Litoměřice-Třeboň Bible and mention is also made of Queen Kristýna's Vatican Bible, which the author believes is associated with the Zittau Antiphonary A IV. The variety of iconography in Czech Bibles between 1350 and 1420 is also indicated.

■ **Keywords:** Czech Bibles; illumination

■ **PhDr. Tomáš Gaudek** je doktorandem na Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a zaměstnancem Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Jeho hlavním zájmem je středověké umění, zvláště iluminované rukopisy (gaudek@seznam.cz).

Nejstarší jazykově české biblické památky poutají již po léta oprávněnou pozornost nejen lingvistické, ale i uměnovědné obce.¹ Jestliže se budu na příštích řádcích znovu pouštět na toto již mnohokrát zorané pole, bude mým cílem upravit či zpřesnit některá v literatuře zakotvená tvrzení, navrhnout některé nové souvislosti a celkově zařadit české bible do kontextu dobové produkce se zřetelem k problémům, které bádání na poli středověké knižní malby přináší.²

* Studie je výstupem grantu „Imago, imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí ve středověku v českých zemích“, řešeného Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., GA ČR 13-39192S, 2013-2017.

¹ Stať by nemohla vzniknout bez často velmi nadstandardní vstřícnosti a pochopení zaměstnanců dotčených institucí v Krakově, Litoměřicích, Nise, Olomouci, Praze, Vídni, Vorau a Žitavě, jakož i bez pomoci Marty Šindelářové z Fototéky Ústavu dějin umění AV ČR. Řadu rukopisů je dnes možné studovat také online, což pro poznání ikonografie dostačuje. K českým sbírkám je to webové rozhraní www.manuscriptorium.com, k německým zvláště www.bildindex.de, kde lze nalézt i několik reprodukcí z Antverpské bible Konráda z Vechty; k Pierpont Morgan Library (MS M. 833) je to databáze Corsair: <http://utu.morganlibrary.org/index.cfm>.

² Následující řádky navazují především na názory a motivy z prací Karla Stejskala, které budou ještě dále citovány. Na tomto místě uveďme alespoň Karel STEJSKAL, *Die tschechischen Bibelhandschriften in kunsthistorischer Hinsicht*, in: Reinhold Olesch - Hans Rothe (edd.), *Kuttenberger Bibel. Kutnahorská Bible bei Martin von Tišnov. Kommentar*, Paderborn - München - Wien - Zürich 1989, s. 53-79; TÝŽ, *Iluminované bible v Čechách a jejich vztah k západoevropské knižní malbě*, in: *Česká bible v dějinách evropské kultury*, Praha 1994, 97-116; Karel STEJSKAL - Petr VOIT, *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha 1991. Z praktických důvodů budou poznámky na literaturu omezeny na minimum a nadále tak bude odkazováno především na práce, které mohou sloužit jako rozcestníky k dalšímu bádání.

Bible drážďansko-leskovecká

Bible drážďansko-leskovecká (dále jen Drážďanská) obsahovala nejstarší úplný překlad Písma svatého do češtiny. Bohužel shořela v prvních dnech první světové války v belgické Lovani, a tak jsme při jejím rozboru odkázáni na fotografickou dokumentaci a poznámky několika badatelů, kteří měli to štěstí, že ji mohli prolístovat.³

Z uměnovědného hlediska se rukopisu věnoval Karel Stejskal ve stati, která patří k tomu nejlepšímu, co z pera tohoto autora vyšlo.⁴ Stejskal si správně povšiml, že výzdoba kodexu je dílem Mistra Křižovnického brevíře (dále jen MKB), a v návaznosti na jazykovědné závěry navrhl rukopis datovat do doby kolem roku 1360, přičemž jeho objednavatelem měl být pražský svatojiřský konvent, jemuž ostatně původně příslušel i Žaltář karlštejnské kapituly,⁵ raný produkt dílny MKB.

Podstatnou oporou datace byl mimo jiné předpoklad, že rovněž kolem roku 1360 tato dílna pravděpodobně zahájila jeden ze svých nejvýznamnějších počínů, výzdobu Antifonáře z Vorau.⁶ Tato skutečnost však byla v nedávné době notně zpochybněna, když bylo při průzkumu Antifonáře bezpečně odhaleno, že rukopis musel vzniknout až po roce 1365. Již při první redakci totiž obsahoval svátek sv. Zikmunda, který byl do Čech zaveden až po získání relikvie burgundského krále pro Prahu svrchu řečeného roku.⁷ Chronologie děl MKB je nejspíš komplikovanější, než jak se jevila ještě na začátku devadesátých let minulého století. Již datování nejstaršího známého produktu dílny, Brevíře rajhradského probošta Vítka, k roku 1342⁸ bylo problematizováno zpochybněním věrohodnosti datačního kolofonu.⁹ Dle mého soudu jsou tyto pochybnosti plně na místě, neboť i z hlediska formálního se rukopis zdá být blízko Brevíři křižovnického velmistra Lva z roku 1356¹⁰ či již vzpomínanému Antifonáři z Vorau, tedy rukopisům, jejichž výzdobu smíme bez rozpaků označit za vrchol díla MKB. Pokud bychom tedy akceptovali dataci kolofonu v rajhradském rukopise, museli bychom přijmout, že každých čtrnáct let vytvořil MKB rukopisy mimořádné (1342, 1356, a asi 1365–1370), a mezitím

³ Vladimír KYAS – Jaroslava PEČÍRKOVÁ, *Die Dresdner oder Leskovetz-Bibel*, in: Hans Rothe – Friedrich Scholz (edd.), *Die altschechische Dresdener Bibel. Drážďanská nebo Leskovecká bible. Facsimile aufgrund der photographischen Aufnahmen von 1914 nach dem verbrannten Original aus dem 14. Jahrhundert*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1993, s. 385–409.

⁴ Karel STEJSKAL, *Die älteste tschechische Bibelhandschrift in kunsthistorischer Sicht*, in: tamtéž, s. 411–425.

⁵ Uložen v Knihovně Národního muzea Praha (dále jen KNM), sign. XVI A 18.

⁶ Uložen v Chorherrenstift Vorau, cod. 259/I-IV.

⁷ Hana J. HLAVÁČKOVÁ, *Antiphonary from Stift Vorau*, in: Brigitte Dekeyzer – Jan Van der Stock (edd.), *Manuscripts in Transition. Recycling Manuscripts, Texts and Images. Proceedings of the International Congress held in Brussels (5–9 November 2002)*, Paris – Leuven – Dudley 2005, s. 203–210; Milada STUDNÍČKOVÁ, *The Material Recycling of the Antiphonary of Vorau*, in: tamtéž, s. 211–216.

⁸ Benediktinské proboštví Rajhrad, deponát Muzeum Brněnska, sign. R 394.

⁹ Blíže k tomu Pavol ČERNÝ, *Kněžní malba na Moravě v první polovině 14. století*, in: David Majer (ed.), *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, Ostrava 2011, s. 537–723, zvl. s. 654–661, č. 249. Pavol Černý se však kloní k tradičnímu datování. Mírně odlišnou chronologii navrhuje Hana J. HLAVÁČKOVÁ, *Die Illumination der liturgischen Handschriften von Arnestus von Pardubice*, *Miscelanea musicologica* 37, 2003, s. 47–62.

¹⁰ Dnes Národní knihovna v Praze (dále jen NK), sign. XVII F 6.

vznikaly rukopisy jak víceméně kvalitou srovnatelné, tak ryze řemeslné (např. Breviář¹¹). Přitom se po roce 1342 na více než deset let odmlčel (případně jsou veškerá jeho díla z uvedeného období ztracena) a znovu se vynořil až ve skromnějším Žaltáři karlštejnském, aby vzápětí vytvořil veledílo pro velmistra Lva.

Uvedené rozpětí je však asi přece jen příliš široké, byť jistě nikoliv zcela vyloučené. *Terminus ante quem* pro vznik bible by mohl být rok 1369, kdy Karel IV. vydal nařízení zapovídající laikům užívání bible v národním jazyce.¹²

Definitivní soudy však relativizuje znatelná kolísavost v kvalitě maleb daná tím, jak se na tom kterém rukopise podíleli zdatní pomocníci. Velmi názorně to demonstruje srovnání Křižovnického breviáře s přibližně soudobým Karlštejnským žaltářem či s dvousvazkovým Olomouckým misálem, rozděleným dnes do dvou sbírek.¹³ Přitom v misálu CO 134 nacházíme v sousedství spíše průměrných iniciál jednu z nejlepších maleb dílny, kánonové Ukřižování na fol. 59^v. Je přitom symptomatické, že základem kompozice bylo kánonové Ukřižování z Misálu probošta Mikuláše,¹⁴ v olomouckém exempláři dílny MKB obohacené o početný houf asistujících postav.¹⁵ Misál probošta Mikuláše je jednou z klíčových památek české knižní malby, neboť bývá řazen do tzv. skupiny rukopisů Jana ze Středy, v jejímž celku se klade chronologicky na začátek.

Vratme se k Drážďanské bibli. Jak již řečeno, připsal Karel Stejskal její výzdobu MKB. Z jednatřiceti známých iluminací je na fotografiích dokumentováno třicet, z nich pak je osm historizujících. Apoštol Pavel na fol. 626^r se přitom zásadně vymyká z typiky postav, které jsou pro MKB běžné, jakkoli pojetí těla iniciály zůstává plně v duchu běžné praxe dílny. Hlava apoštola připomíná podobně pojaté světcovy busty v *Liber viaticus* Jana ze Středy,¹⁶ tedy jako u Misálu probošta Mikuláše opět v rukopise z dvorské dílny (přijmeme-li dělení navržené Hanou Hlaváčkovou, jež skupinu Viatiku pojímá jako dvorskou dílnu Karla IV. – toto dělení do značné míry převzal Jiří Fajt).¹⁷ S Viatikem je MKB spojen i jinak, v jeho dílně totiž vznikl konec rukopisu, tzv. adligát Viatiku.

¹¹ Österreichische Nationalbibliothek (dále jen ÖNB), cod. 1977.

¹² Viz Vladimír KYAS, *První český překlad bible*, Praha 1971, s. 60, pozn. 73. Jak však trefně poznamenal K. STEJSKAL, *Die tschechischen Bibelhandschriften*, s. 56: „Die Verbreitung der Bibel bei Laien stieß jedoch auf ein ernsthafter Hindernis als auf den Widerstand einiger kirchlicher Kreise. Dieses Hindernis stellte Anschaffungswert der Bücher dar.“ [„Rozšíření bible mezi laiky ovšem naráželo na mnohem závažnější překážku, než jakou byl odpor určitých církevních kruhů. Tuto překážku tvořila vysoká pořizovací cena rukopisů.“]

¹³ Státní vědecká knihovna Olomouc (dále jen SVK Olomouc), sign. M III 9 a Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, sign. CO 134.

¹⁴ Archiv města Brna, Svatojacobská knihovna, sign. I/10.

¹⁵ P. ČERNÝ, *Knižní malba*, s. 662–676, č. 250–251; s. 683–689, č. 253.

¹⁶ KNM, sign. XIII A 12, fol. 128^r, 207^r.

¹⁷ H. J. HLAVÁČKOVÁ, *Die Illumination*, s. 61–62; TÁŽ, *Arnošt z Pardubic mezi dvorem a církví. Iluminované rukopisy objednané Arnoštem z Pardubic*, in: Lenka Bobková – Ryszard Gładkiewicz – Petr Vorel (edd.), *Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědictví. Postač – šrodowisko – dziedzictwo*, Wrocław – Praha – Pardubice 2005, s. 207–211; po ní Jiří FAJT, *Mistr Liber Viaticus: Liber Viaticus Jana ze Středy*, in: Týž (ed.), *Karel IV., císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků, 1310–1437*, Praha 2006, s. 96–98, č. 14. S odkazem na závěry Hany Hlaváčkové Jana HRBÁČOVÁ, *Malířská výzdoba Opatovického misálu*, in: Týž (ed.), *Opatovický misál. Restaurování 2007–2010*, Olomouc 2012, s. 26–36, zvláště s. 28 a 32. Podle P. ČERNÝ, *Knižní malba*, s. 560, jsou podobné úvahy ryze spekulativní a bez nejmenších důkazů.

Připustíme-li dále, že i některé další iniciály jsou v tvorbě tohoto ateliéru méně obvyklé,¹⁸ dostáváme se k hypotéze, že se snad mohlo na výzdobě Drážďanské bible podílet více dílen, což ostatně není v biblických rukopisech nijak řídký jev. Původní rozsah monumentálního kodexu, čítajícího 685 folií, by tomu jen nahrával. To je však pouhá neověřitelná hypotéza. S jistotou smíme snad postulovat alespoň určitý vztah ke skupině rukopisů Jana ze Středy, naznačený pro dílnu MKB již zmíněným kánonovým listem misálu CO 134, a ovšem adligátem Viatiku. Vědomí souvislosti tak jen podtrhuje bolestnost ztráty kodexu, při jehož zachování mohla být naše představa o tvorbě šedesátých let 14. století o něco plastičtější.

Bible litoměřicko-třeboňská, její místo v síti výtvarných vztahů a úvahy nad ikonografií biblických rukopisů

Zásluhou Markéty Pražákové, která pod vedením Hany Hlaváčkové sepsala před několika lety na půdě Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy diplomovou práci o Bibli litoměřicko-třeboňské, zvané též Zmrzlíkova,¹⁹ je naše dnešní poznání o výzdobě tohoto trojsvazkového rukopisu výrazně detailnější.²⁰ Autorka doložila, že uměnovědci tradičně podceňovaná památka z let 1411–1414 zasluhuje mnohem více pozornosti. Při její výzdobě se totiž setkalo několik výtvarných tendencí, dílen a řada rukou. Rozbor M. Pražákové nám dále bude víc než dobrým vodítkem.

Ve spleti iniciál, sdružených do tří svazků, mě zaujal obličejový typ, který M. Pražáková zahrnuje do třetí tendence, skupiny D (Žalmisté, fol. 57^v třeboňského svazku).²¹ Hlavního mistra třetí tendence (skupiny B, C, D) označila jako Mistra knihy Žalmů, jemuž sekunduje Mistr knihy Ester (skupina A), oba zakořenění ve slohové vrstvě osmdesátých let 14. století. S tímto soudem nemohu než souhlasit, domnívám se však, že autorkou nastíněné analogie lze doplnit ještě opomenutou vazbou na Mistra knihy Rút Bible Václava IV.,²² u něhož se, dle mého soudu, Mistr knihy Žalmů vyškolicil. Snad právě

¹⁸ Podobně výjimečná je v dílně MKB velká iniciála fleuronné na začátku 2Te, fol. 634^r. Méně častý je také velký prostor věnovaný naturalisticky pojímanému akantu (folia 341^r, 370^r, 381^r). Tento motiv se v dílně objevuje jen příležitostně (např. Zemský archiv v Opavě, pob. Olomouc, CO 134, fol. 134^r; Gradual A. z Pardubic, Knihovna pražské metropolitní kapituly Praha, dále jen KK, sign. P VII, fol. 1^r), je však bytostně spjat s dílnou Viatiku.

¹⁹ Uložena dnes jednak ve Státním oblastním archivu (dále jen SOA) Litoměřice, sign. BIF 3/2 a BIF 3/1, jednak v SOA Třeboň, sign. A a 2.

²⁰ Vycházím z těchto statí: Markéta PRAŽÁKOVÁ, *Litoměřicko-Třeboňská bible*, Ústecký sborník historický 2003/1, s. 403–420; TÁŽ, *Analýza malované výzdoby bible*, Ústecký sborník historický 2004, s. 353–388. Nejčastěji se památka nazývá podle místa svého uložení. Z relevantních názvů stejného díla nutno zmínit ještě Bible Petra Zmrzlíka ze Svojšína a Bible písaře Matěje z Prahy.

²¹ Dle Pražákové tam náleží z tohoto dílu také výzdoba folií 17^{ra}, 32^{ra}, 53^{rb}, 57^{va}, 224^{vb}, 227^{va}, 234^{rb} a 239^{va}.

²² Bible Václava IV. a také Bible Konráda z Vechty představují svou bohatou výzdobou nejluxusnější plody biblické kultury v českých zemích, kodexy bez paralel. Proto odkazy na ně omezíme na minimum. Vznik výzdoby Bible Václava IV. je provázen řadou nejasností, jimž se zde nemůžeme podrobně věnovat. Většina badatelů se kloní k názoru, že Bible byla iluminována až po uzavření druhého Václavova sňatku s bavorskou princeznou Žofií a že tedy vznikla až po roce 1389, viz např. K. STEJ-SKAL, *Die tschechischen Bibelhandschriften*, s. 57; Gerhard SCHMIDT, *Kunsthistorischer Kommentar*, in: Hedwig Heger – Ivan Hlaváček – Gerhard Schmidt – Franz Unterkircher a kol. (edd.), *Die Wenzels-*

od Mistra knihy Rút odvozují jeho vrstevníci a následovníci ostře řezanou obličejovou typiku s hranatými bradami. Zmrzlíkova bible však nepředstavuje labutí píseň prodáváného výtvarného stylu. Ve vyzrálejší a kvalitativně excelentní podobě se s ním znovu setkáváme ve Starém zákoně, tzv. Bibli královny Kristýny, datovaném do doby kolem 1440²³ a zařazovaném, jistě právem, do okruhu vlivu Mistra Mandevillova cestopisu. Ze stejné dílny jako Kristýnina bible pochází Vídeňská novozákonní dějeprava, další jazykově česká památka.²⁴ Nedosti na tom. Domnívám se, že tamtéž přísluší také žitavský Antifonář A IV,²⁵ jehož výzdobu zapojil do českých souvislostí Pavel Brodský, který dohledával jistou spojitost s Mistrem Antverpské bible a rukopis považoval za předhusitský.²⁶ Srovnání iniciály např. s malbou k osmdesátému žalmu ve vatikánském rukopise Reg. lat. II, fol. 333^{va}, obdobná obličejová typika či téměř doslovné opakování bordurových motivů z počátečního folia vídeňského kodexu 485, vatikánského Reg. lat. 87/I (fol. 2^v) a žitavského Antifonáře A IV nepřipouští po mém soudu pochybnosti. Pro návaznost na předhusitskou tvorbu si troufám navrhnout, zda snad není datování vatikánské památky příliš pozdní, a neslušelo-li by jí více třetí decennium 15. století s mezním datem kolem 1430, kde bych si dokázal představit i Antifonář. Tuto domněnku, zdá se, potvrzuje i jazykový rozbor, který v Bibli královny Kristýny dohledává vliv třetí redakce, v úplnosti známé z Bible Filipa z Paděřova z let 1432–1435,²⁷ jen v Sírachovci a knize Moudrosti, tedy tam, kde mohl již být následován příklad ze Zmrzlíkovy bible.²⁸

Z uměleckého hlediska náleží, v souladu s citovanými studii Stejskala a Pražákové, upozornit alespoň na některé iluminace Zmrzlíkovy bible. Úvodní iniciála k prologu Geneze je pozoruhodná tím, že možná zobrazuje Aristotela.²⁹ Důvodem pro tuto domněnku je skutečnost, že česká předmluva ke Genezi, která se poprvé objevila již v Drážďanské bibli a jejímž autorem je asi stejný spisovatel, který napsal i soudobý Život Krista Pána a Pasionál, jmenuje Aristotela jako první autoritu.³⁰ Velmi zdařilá je

bibel. Kommentar, Graz 1998, s. 126–250, zvláště s. 246. V tomto zastávám názor Hany Hlaváčkové, podle něhož výzdoba započala ještě za života Václavy první choti, tedy před 1387, viz např. TÁŽ, *Kdy vznikla Bible Václava IV.?*, in: Beket Bukovinská – Lubomír Konečný (edd.), *Ars longa*. Sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásky, Praha 2003, s. 65–80. Dělení dílen přejímám podle Josef KRÁSA, *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971, s. 267; alternativní a přehledný pohled lze najít v tabulce u G. SCHMIDT, *Kunsthistorischer Kommentar*, s. 230–231.

²³ Dnes Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 87/I-II. Srov. Stanislav PETR, *Český Starý zákon královny Kristiny ve vatikánské knihovně*, Studie o rukopisech 33, 1999–2000, s. 201–227.

²⁴ ÖNB, cod. 485. Srov. Maria THEISEN – Karel STEJSKAL – Jiří K. KROUPA, *Codex 485 (Österreichische Nationalbibliothek, Wien)*. Iluminovaná novozákonní dějeprava, Praha 2007.

²⁵ Christian Weise Bibliothek Zittau, sign. A IV.

²⁶ Pavel BRODSKÝ, *Iluminované rukopisy Christian-Weise-Bibliothek v Žitavě*, Studie o rukopisech 36, 2005–2006, s. 243–270, zde s. 250–251. O českém původu kodexu jsem při jiné příležitosti pochyboval, nakonec však musím dát Pavlu Brodskému za pravdu, byť navrhuji jinou dílenskou příslušnost.

²⁷ ÖNB, cod. 1175.

²⁸ Jaroslava PEČÍRKOVÁ, *Určení redakce staročeského biblického překladu ve Starém zákonu královny Kristiny*, Studie o rukopisech 33, 1999–2000, s. 47–67, zvláště 57–61. Kolem roku 1430 datuje bibli také K. STEJSKAL, *Die tschechischen Bibelhandschriften*, s. 69, který v její výzdobě rozlišuje dvě ruce. Pomocníkovi přisuzuje 218^r, 295^r (Ezd, Sír) a žaltář.

²⁹ Litoměřický rukopis BIF 3/2, fol. 174^{ra}.

³⁰ Vladimír KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1998, s. 44. V nejstarší bibli je zde sv. Jeroným v mnišské kutně, jako v Bibli ze Sadské, I. svazek, KNM, sign. XIII A 8, fol. 1^r. Vzhledem

scéna Spouštění Jozuových zvědů z hradeb Jericha.³¹ Nakonec musíme zmínit i bitevní scénu s Alexandrem Makedonským, která uvozuje Knihy Makabejské (BIF 3/2, fol. 3^{ra}). V Bibli Václava IV.³² s více než 650 iluminacemi či Antverpské bibli³³ s jejími dvěma sty deseti iluminacemi by podobná iluminace zapadla, mezi méně nákladnými biblemi je však ojedinělá, spíše se setkáme s prostou bustou panovníka.³⁴

Iluminace k 1. knize letopisů (1 Pa) je podobně invenční a nadto patří k výtvarně nejzdařilejším.³⁵ Nacházíme v ní ikonograficky jedinečný motiv krále Ezechiáše (Chizkajáš, Hiskaja), který rozbíjí měděného hada, aby zabránil modloslužbě. Oporou je zde verš 2 Kr 18,4, tedy verš knihy předešlé. Král Ezechiáš, kterému je ovšem v daném verši přisouzena role toho, kdo rozkazuje, zatímco jiní činí, se v litoměřické drobnomalbě sám chápe kladiva, pro což zatím neznám analogie. Navíc ani Ezechiáš, jedna z velkých hrdinných postav judaismu,³⁶ nepatří k hojně zobrazovaným osobnostem v české knižní malbě, ba v umění obecně. To nás přivádí hned ke dvěma okruhům problematiky, totiž jednak ke vztahu iluminací k textu, případně k roli konvence při volbě obrazového doprovodu, jednak pak k otázce zapojování uměleckých děl do konkrétních historických souvislostí.

Nežli přejdeme k ikonografii, zastavíme se u posledního postulovaného problému. Rád bych navrhl, zda by nebylo možné spatřovat v zobrazení Ezechiáše odkaz na Václava IV., tím spíše, že Petr Zmrzlík ze Svojšína byl královským mincmistrem a proreformní sympatie Václava IV. nebyly žádným tajemstvím.³⁷ Bylo by to samozřejmě velmi lákavé, k podobným pokusům je však třeba přistupovat s krajní opatrností, jak nám doloží dva příklady z Bible boskovické,³⁸ další české předhusitské bible. Ačkoli je možné akceptovat jen stěží bezpečně prokazatelný návrh Josefa Krásky, že iluminace k Exodu (fol. 21^r) odkazuje na přijímání pod obojí způsobou,³⁹ domnění Karla Stejskala, že Adorace Ježíška (fol. 426^r) by mohla svou hornatou krajinou upomínat na kult hor raného husitského hnutí,⁴⁰ bude nejspíš třeba odmítnout, platí-li tradiční a mnou obhajovaná

k tomu, že apertura knihy na pultíku učence ve Zmrzlíkově bibli má vepsaná slova úvodu, je myslím i zde na místě jistá obezřetnost.

³¹ BIF 3/2 Joz 2, 15, fol. 277^{ra}.

³² ÖNB, cod. 2759–2764.

³³ Museum Plantin-Moretus Antwerpen, sign. M 15/1–2.

³⁴ K. STEJSKAL, *Iluminované rukopisy*, s. 55, č. 35, postuluje, že relativně častý výskyt Alexandra v českých rukopisech dokazuje jeho místní oblibu. Snad tomu tak je, nesmíme však zapomínat, že první verše První knihy Makabejské pojednávají o něm a právě první verše mnohdy určují výzdobu, jakkoli nikoli nezbytně.

³⁵ Litoměřický rukopis BIF 3/1, fol. 77^v.

³⁶ Petr TUREK, *Král Chizkijáš*, Diplomová práce Katedry bibliistiky Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2011.

³⁷ Pro význam dvora Václava IV. na kulturním poli viz např. Ivan HLAVÁČEK, *Der Hof Wenzels IV. als führendes Kulturzentrum Mitteleuropas*, in: Mlada Holá – Martina Jeránková – Klára Woitschová (edd.), *Ivan Hlaváček. Höfe, Residenzen, Itinerare*, Praha 2011, s. 187–221. Relativní hojnost biblických rukopisů na Václavově dvoře mě vede k domněnce, zda tyto neměly symbolický význam sociálního statutu.

³⁸ Dnes SVK Olomouc, sign. M III 3.

³⁹ Josef KRÁSA, *Studie o rukopisech husitské doby*, *Umění* 22, 1974, s. 17–50, zvláště s. 26.

⁴⁰ Viz např. Karel STEJSKAL, *Die tschechischen Bibelhandschriften*, s. 61–63.



Detail iluminace z rukopisu BIF 3/1. fol. 77^v. Publikováno s laskavým svolením litoměřické diecéze.

datace (1414–1419).⁴¹ Kopcovitá krajina výjevu je nejspíš jen slohovým motivem, odvoditelným již z Martyrologia z Gerony.⁴² Stále tedy platí ono okřídlené úsloví, že nám umění (a nejen umění) odpovídá jen na takové otázky, které jsme mu schopni položit. Míra posouzení oprávněnosti našich otázek, vlastních v prvé řadě, leží již pouze na nás...

Ikonografický program iluminovaných biblických rukopisů v předhusitských Čechách

Iluminování biblí obecně bylo často vítanou příležitostí, při níž mohl konceptor výzdoby či iluminátor předvést svůj teologický rozhled, výtvarné schopnosti či Stejskalem často doložený smysl pro humor. Nejčastěji se prostřednictvím iluminace zdůrazňoval Boží původ Slova, vycházelo se z úvodních veršů té které knihy či z motivu, který byl pro knihu typický a zakotvil v typologickém paralelismu (např. posmívání Job, Jonáš vyvrhovaný velrybou).⁴³ Aniž by tento poznatek byl jakkoli snižován, platí, že se tím výčet motivů nevyčerpává, a dá se říci, že téměř v každé bohatě iluminované bibli najdeme v základním rozvrhu prvky, které se uvedenému rámci či zavedeným zvyklostem vymykají, což se níže pokusím doložit.

Aniž bychom opouštěli ikonografickou linii, je pro nás poučná již Bible z Nisy.⁴⁴ Tuto významnou latinskou památku zde budeme používat jako referenční, neboť patří k nejstarším českým iluminovaným biblím a poprvé v ní nalézáme některé tehdy již běžné západoevropské ikonografické motivy.

Standardní úvod celé bible, dopis sv. Jeronýma Paulinovi z Noly (iniciála F[rater Ambrosius], fol. 4^r), překvapí neobvyklým zobrazením sv. Jeronýma. Oproti zvyklostem je zobrazen bez kardinálského klobouku, jeho šat však zůstává červený.⁴⁵ V dolním rohu strany je pak výjev, ve kterém by mohl být spatřován u pultu sedící písař, před nímž stojí jeho žena držící zlatou mísu nad velkým džbánem. Za ženou roste strom. Tento zdánlivě světský výjev má však teologický obsah. Písař by snad mohl být adresátem dopisu, ale spíše se jedná o proroka Zachariáše, jehož vidění Jeroným Paulinovi cituje ve výkladu biblických knih (Za 4, 2–3), jež si ocitujeme v půvabném překladu Bible kralické: „Vidím, že aj, svícen zlatý všecken, a olejnjý džbán na vrchu jeho, a sedm lamp

⁴¹ Tomáš GAUDEK, *K provenienci a datování Bible boskovické*, in: Rostislav Krušínský (ed.), XX. ročník odborné konference Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Olomouc – Brno 2012, s. 219–228.

⁴² Museo Diocesano di Girona, Girona, sign. M. D. núm. 273.

⁴³ Hana HLAVÁČKOVÁ, *Relationship of Illuminations to the Text of the Bible in Pre-Hussite Era*, Umění 40, 1992, s. 266–271.

⁴⁴ Muzeum w Nysie, sign. PA 3883. Viz Pavel BRODSKÝ, *Iluminované rukopisy českého původu v polských sbírkách*, Studie o rukopisech. Monographia 9, Praha 2004, s. 96–99, č. 29.

⁴⁵ Mohlo by také jít o sv. Ambrože, který se na tomto místě někdy objevuje v souvislosti s latinskou předmluvou „Frater Ambrosius“, kde tak dochází k mylnému ztotožnění s milánským biskupem. Stalo se tak v Bibli písaře Ondřeje z Rakous z roku 1391, uložené v Pierpont Morgan Library (dále jen PML), New York, sign. MS. M. 833, fol. 2^r; Záhřebské bibli Purkarta z Janovic, Knjižnica Metropolitana (dále jen KM) Zagreb, sign. MR. 156, fol. 1^r a konečně v Bibli z městské knihovny v Norimberku, Stadtbibliothek Nürnberg, sign. Cent 1.5, fol. 1^r. U posledně jmenované se jedná práci pocházející z Čech nebo Frank z doby před 1420.

jeho na něm, a sedm nálevek k těm sedmi lampám, kteréž jsou na vrchu jeho. A dvě olivy při něm, jedna po pravé straně dčbánú olejného, a druhá po levé straně jeho.⁴⁶

Na rozdíl od olivového stromu není pro ženu v Zachariášově vidění místo, avšak přímá asociace na Kristovo podobenství o pannách moudrých a pošetilých vysvětluje i její postavu. Zlatá mísa v dlaních ženy je tedy olejnou lampou, již opatruje moudrá panna. Kompozice nemá, pokud je mi známo, v české knižní malbě obdoby. To ostatně platí i pro druhou iniciálu Jeronýmova prologu ke knize Genesis, iniciálu D[esiderii, fol. 6^{rb}], v níž spatřujeme klečícího klerika, který přijímá od Krista slova evangelia, svázaná do knihy. Pentateuch je zdoben z pohledu pozdějšího vývoje poměrně konvenčně. Začínal iniciálou I[n principio] se sedmi dny Stvoření světa, která byla na dnes chybějícím fol. 7^{ra},⁴⁷ a která je považována za nejstarší známý příklad adaptace tohoto francouzského či italského modelu v českém umění. Výzdoba pokračuje iniciálou H[ic sunt] k Exodu s Mojžíšem před hořícím keřem,⁴⁸ iniciálou k Leviticu V[ocavit, 35^v] s Židem přivádějícím dva voly co obětiny do chrámu,⁴⁹ iniciálou L[ocatus est, 45^v] ke knize Numeri s Mojžíšem dostávajícím desky Desatera,⁵⁰ a končí iniciálou H[ec sunt verba] ke knize Deuteronomium, v níž Mojžíš promlouvá k Židům.⁵¹

⁴⁶ Bible kralická. Písmo svaté Starého i Nového zákona podle posledního vydání kralického z roku 1613, Praha 2010, s. 772.

⁴⁷ Exemplář SOA Litoměřice, sign. BIF 3/2, 182^v doplňuje výzdobu této knihy iluminací k devatenácté kapitole, v níž Lot, sedící v městské bráně, spatřuje dva přicházející anděly. V Bibli olomoucké (SVK Olomouc, sign. M III/1) nacházíme v Genesis vedle medailonů se dny stvoření světa (1^v) také Lota, který v horní části orámované miniatury hovoří se dvěma anděly a v dolní je spolu se svou rodinou andělem vyváděn ze Sodomy, přičemž se jeho žena otáčí (8^r). Dolní část iniciály lze do určité míry komparovat s Bibli Václava IV. (ÖNB, sign. 2759, fol. 16^v), jinak se zdá však bližší Zmrzlíkova bible. Celá řada motivů je zároveň reprízou dějů, které zobrazovala již Niská bible, jak si ještě ukážeme.

⁴⁸ Často zde nacházíme také Mojžíše vyvádějícího Židy z Egypta – tak např. v tzv. Emauzské bibli ze šedesátých let 14. století, KK, sign. A 3, fol. 23^v); SOA Litoměřice, sign. BIF 3/2, fol. 201^r. V Bibli Albrechta ze Šternberka (Biblioteka Jagiellońska [dále jen BJ] Kraków, 284/1, fol. 24^r) stojí Mojžíš před faraonem. Výrazně se odlišuje Bible boskovická (SVK Olomouc M III 3, fol. 21^r), která zobrazuje dva Mojžíšem vyprošené záznaky, seslání many (Ex 16) a vytrysknutí pramene ze skály (Ex 17,6; obdobně Nu 20,8–12; pro srovnání kompozic je poučné ÖNB, cod. 2759, folia 70^{ra}, 71^{vb}, 153^{ra}). Vytrysknutí pramene má též rukopis BJ Kraków, sign. 284/1, fol. 69^r, ale až k Deuteronomiu, snad s narážkou na Nu 20 a Dt 51. V rukopise PML New York, sign. MS. M 833, fol. 23^r, jde spíše o shromáždění před Rudým mořem (Ex 14,16). Český psaný Starý zákon zvaný Klementinský (NK, sign. XVII A 34) má k Exodu dceru faraonovu, která vytahuje z Nilu košík s malým Mojžíšem (fol. 20^v). Mnohem podrobnější je příslušná iluminace k Exodu v Bibli Václava IV., ÖNB, sign. 2759, fol. 54^{vb}. Samotná kniha však počíná iniciálou D[ieze sint die namen], která zobrazuje trůnicího panovníka s točenicí pod korunou. To je ovšem plně v souladu s reprezentačním charakterem památky.

⁴⁹ Jde o poněkud simplifikovanější verzi obvyklejší drobnomalby s Mojžíšem poučujícím Židy o správné oběti, jak ji spatřujeme např. v rukopise SVK Olomouc, sign. M III 1/1, fol. 42, či tamtéž, sign. M III 3, fol. 38^v. Kněze obětujícího ovci nacházíme i ve dvousvazkové Bibli boleslavského probošta Františka z Jevíčka z roku 1411 (Landesbibliothek Stuttgart, Cod. Bibl. 2^o 4a, fol. 51^v), jenž byl též protonotářem královny kanceláře. Jindy je zde Hospodin hovořící s Mojžíšem ze svého stánku (např. KNM, sign. XIII A 8, fol. 95^v).

⁵⁰ Úvodní iniciála U[nd unser herre] v ÖNB, cod. 2759, fol. 130^r, rezignuje na konvence, když zde zobrazuje půvabnou lazebnici s vědrem, věnikem, točenicí kolem pasu a nad hlavou páskou s variantou devízy „toho bude toho“.

⁵¹ Naprosto běžná ikonografie, tak i SVK Olomouc M III 1/1, fol. 75^r; tamtéž M III 3, fol. 64^r; ÖNB, cod. 2759, fol. 274^{ra}; iniciála D[as sint die wort] opět opouští pouta zvyku a zobrazuje muže, který

Po knihách Mojžíšových jsou na řadě knihy historické. V prologu ke knize Jozue nacházíme výjimečný motiv Hospodina pohrůbivajícího Mojžíše v moábské poušti (Dt 34,6, iniciála T[andem], fol. 70^v).⁵² Vlastní kniha Jozue je pak uvozena vyzvědači nesoucími na sochoře velký hrozen vína ze země kanaánské (Nu 13,24), oblíbený motiv ze *Specula humanae salvationis*,⁵³ kde je vinný kmen předobrazem kříže a hrozen Krista. Zde je ale motivu užito snad s odkazem na zaslíbení, která Hospodin dal Mojžíšovi a která Jozuemu připomněl.⁵⁴ Následující knihy jsou uvozeny pochopitelnou miniaturou: iniciála P[ost mortem, 79^v] ke knize Soudců ukazuje soudce s mečem v pravici a pergamenem v levici, snad Judu,⁵⁵ kterého Hospodin vyvolil za vůdce lidu (Sd 1,2); iniciála I[n diebus] ke knize Rút ukazuje v kvadrilobech scény z děje knihy. Prolog ke Knihám Královským, iniciálu V[iginti et duas, fol. 89^v] provází Eli sedící u chrámových veřejí (1 S 1,9–18), první z knih Královských zdobí iniciála F[uit vir], v níž Hana přivádí malého Samuela k Elímu, aby splnila daný slib (1 S 1,25–28).⁵⁶ Druhou,⁵⁷ jakož i Třetí knihu Královskou

sedí na stoličce, zatímco mu dvě lazebnice myjí vlasy. Nad hlavou muže letí ledňáček. Až následující orámovaná iluminace na fol. 275^{ra} odpovídá očekávání.

⁵² V české malbě znám jedinou paralelu, ÖNB, cod. 2759, fol. 213^v.

⁵³ Stručný a přehledný výklad podává Adrian WILSON – Joyce LANCASTER WILSON, *A Medieval Mirror. Speculum humanae salvationis, 1324–1500*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1985. Recentně se tématu dotýká Kateřina KUBÍNOVÁ, *Emmauzský cyklus*, Praha 2012.

⁵⁴ Stejný detail nalezneme také v rukopise SVK Olomouc, sign. M III 1/1, fol. 90^v. V rukopise KNM, sign. XIII A 8, fol. 201^v, vidíme Jozua v čele izraelského lidu na břehu Jordánu (Joz 1,2). V SVK Olomouc, sign. M III 3 je přenášení Archy úmluvy (0 ní Ex 25, 10–22, přenášení 2 S 6), zde však s odkazem na Joz 3,6, který je také součástí přechodu Jordánu. V Bibli Václava IV., ÖNB, sign. 2759, fol. 146^{rb}, je nesení vína z Kanaánu vyobrazeno bez výrazného dřeva, čímž je do určité míry o typologický rozměr ochuzeno, tj. dva muži nesou každý velké vinné hrozny, za nimi třetí granátové jablko a čtvrtý vychází z městské hradby, symbolizující zemi Kanaán, a nese snítku s plody. Iluminace doprovází příslušnou kapitolu knihy Numeri. Kniha Jozue počíná na fol. 214^{ra} (po uvedení rubriky a prvního verše již na konci předešlé strany vlastně podruhé) iniciálou U[nd es geschah nach dem tode moysi] s korunovaným českým lvem, byť jednoocasým, a říšskou orlicí s císařskou korunou.

⁵⁵ Hospodin povolává Judu do čela Izraelitů též v rukopise KNM, sign. XIII A 8, fol. 226^r. V BJ Kraków, sign. 284/I, fol. 94^r, nalezneme Jozua na koni, kterak zastavuje slunce (Joz 10,12–15), detail, který nemá ani Bible Václava IV. SVK Olomouc, sign. M III 3, fol. 88^r, má Samsona zabíjejícího lva (Sd 14,6); M III 1/1, 103^r zobrazuje Judu pobíjejícího nepřítele. Židovští vojáci jsou též přítomni v iluminaci PML New York, M 833, fol. 80^r, v jejíž dolní části vidíme sedící prorokyni Deboru.

⁵⁶ Obdobně SVK Olomouc, sign. M III 1/1, fol. 116^r; tamtéž, sign. M III 3, fol. 100^r. Ve Zmrzlíkově bibli zde nalézáme Eliho, obořujícího se na Hanu, SOA Litoměřice, sign. BIF 3/2, fol. 1^{ra}. BJ Kraków, sign. 284/I, fol. 106^v, má Eliho v chrámových veřejích. Neobvyklý není ani výjev Elkány se svými ženami (např. KM Zagreb, MR. 156, fol. 176^r). Ve druhém svazku Bible Václava IV., ÖNB 2760, fol. 33^{ra}, je v úvodní iniciále E[s war ein man] zobrazen český panovník na bohatě vystlaném trůnu. Příběh Hany a Samuela v první kapitole ilustrují dvě iluminace na fol. 33^v a 34^r. PML New York, sign. M 833, fol. 89^{ra}, zde má kompozici ilustrující verše Samuelova varování, 1S, 8,11–18: v horní části iluminace je sedící panovník, v dolní pak stojí stěžující si muž. Jedná se snad o zjednodušenou variaci rozsáhlé kompozice k 8. kapitole této knihy v ÖNB, sign. 2760, fol. 41^r.

⁵⁷ Zde nejčastěji přichází k Davidovi posel, oznamující Saulovu smrt. V SVK Olomouc, sign. M III 1/1, fol. 133^v; tamtéž M III 3, fol. 117^r, nechává David tohoto posla zabít v duchu 2 S 1,15. Ale také se můžeme setkat s mírně nelogickou volbou iluminace: v BJ Kraków, sign. 284/I, fol. 124^r, nalezneme Samuela, který pomazává Saula (1 S, 10,1) nebo Davida (16,13) na krále. V ÖNB, cod. 2760, fol. 42^v, se iluminátor v iluminaci desáté kapitoly vzepřel slovům Písma a zobrazil akt pomazání jako danost, ke které již korunovaný a na trůně sedící panovník dává svolení. Přitom hlavu Saulovu pomazává spíše panoš než prorok Samuel.

uvozují ornamentální iniciály (112^v), na fol. 112^v je v borduře alespoň žena se zvonky.⁵⁸ Rovněž Ochoziáš vysílající posly k Belzebubovi v iniciále P[reavaricatus est autem, 124r, 2 Kr 1,2] nijak nezaskočí.⁵⁹ Naproti tomu iniciálu A[dam, 135^v] k 1 Pa, kde je vypsán rodokmen kmene idumejského od Adama, tedy tam, kde jsme v Litoměřicích nacházeli Ezechiáše, vyplňuje scéna bratrů Josefových, kteří byli obviněni z krádeže (Gen 44).⁶⁰ Iniciála C[onfortatus, 145^v] k 2 Pa ukazuje Přenášení Archy úmluvy, událost, která se odehrála před Šalamounem (1Pa 16,1), ale 2 Pa 1,4 ji připomíná.⁶¹

* * *

Na vymezeném prostoru jsme se mohli věnovat jen motivům spjatým s malou částí biblických knih, i tak jsme však demonstrovali několik poznatků. Ukázalo se, že námětové bohatství biblických ilustrací je větší, než by se mohlo zdát. Sofistikovanější teologické odkazy nebyly běžné. Jejich užití by ostatně vedlo k chaosu, pokud by iluminace měly usnadňovat orientaci. Iluminace měly však především funkci ozdobnou, orientaci napomáhaly jen druhotně – tu mnohem více usnadňovaly rubriky, živá záhloví nebo odhad místa podle odpočtu kožených záložek, vyčuhujících nezřídka dodnes z kraje knižního bloku. To také znamená, že provázanost iluminace s tou kterou knihou nemusela být rigorózní, což rozvrhu výzdoby poskytovalo dílčí volnost, ale také, že

⁵⁸ Vzpírám se představě, že by měl tento detail sekulární vysvětlení, jeho přesný výklad však mi zatím uniká. Mohla by to být Debora zpívající oslavnou píseň, Sd 5, která není zobrazena ani v Bibli Václava IV.? Nebo postava oslavující přenášení Archy úmluvy do Jeruzaléma, 2 S 6,5? Jistě to není Sulamitka, která tuto knihu doprovází nejčastěji. Zobrazení Sulamitky Abíšag má několikero podobu – buď leží s králem na loži, ale král spí, v duchu verše 1Kr 1,4: „Kterážto děvečka byla velmi krásná. Ale král ji nepoznal.“ (*Bible kralická*, s. 302.) Případně je ke králi přiváděna jeho rádci (BJ Kraków, sign. 284/I, fol. 133^r), či předstupuje sama (KM Zagreb, sign. MR. 156, fol. 220^r). Nebo stojí u lože králova (druhý díl Bible pražské kapituly, zvané Emauzské, KK Praha, sign. A2, fol. 36^r; druhý díl Bible ze Sadské, KNM, sign. XII A 19, fol. 63^v). Tento motiv je podán s pochopením a láskou v SVK Olomouc, sign. M III 3, fol. 130^r, kde krasavice stojící s miskou u lůžka krmí nemocného krále, což naznačuje i zmíněná KNM, sign. XII A 19 (verš 1,15). V ÖNB, cod. 2760, fol. 108^{rb}, je zde lazebnice ne nepodobná té z úvodu ke knize Numeri, jejíž ženský půvab by nebyl nijak v nesouladu s aluzí na půvabnou Sulamitku. Sama Abíšag však atypicky prostor nedostává. SVK Olomouc, sign. M III 1/1, fol. 148^v, zde má Šalamounův soud (3,16–28).

⁵⁹ Obdobně SVK Olomouc, sign. M III 3, fol. 145^v. Ležícího Ochoziáše nalézáme i v ÖNB, sign. 2760, fol. 148^{rb}, kde jsou jeho poslové zastaveni Eliášem. Eliášovo nanebevzetí (2 Kr 2,11) má 284/I, fol. 147^r. A 2, KK Praha, fol. 54^v, zde zobrazuje v duchu verše 2 Kr 1,2 Ochoziášův pád. Oba motivy kombinuje SOA Litoměřice, sign. BIF 3/1, fol. 59^r. V SVK Olomouc, sign. M III 3, fol. 155^r, kap. 20, doplňuje výzdobu této knihy drobná iniciálka T[ehda], v níž k nemocnému Ezechiášovi, nám již známému, přichází prorok Izajáš.

⁶⁰ V Bibli Václava IV., ÖNB, sign. 2759, fol. 46^{rb}. V jiných biblích nacházíme nejčastěji Adamovo potomstvo (KNM, sign. XII A 19, fol. 127^r), někdy prvotní hřích (BJ Kraków, sign. 284/I, fol. 160^{rb}). SVK Olomouc, sign. M III 3, fol. 159^v, zde má Davida, nabádajícího syna Šalamouna ke stavbě chrámu (1 Pa 22,5–19). V ÖNB, sign. 2761, fol. 2^r, je v souladu s panovníckou reprezentací, která tuto bibli prostopuje, zobrazen divý muž coby herold s českým lvem na štítě i na praporci. Několik následujících miniatur ovšem zobrazuje izraelské kmeny.

⁶¹ Často je zde Šalamounova modlitba (2 Pa, 1,3–12, viz též 1 Kr 3,4–15). I ÖNB, sign. 2761 zde má Šalamouna, byť se může jednat i o nenásilný kryptoportrét Václava IV., jenž jistě toužil po podobném vzhlasu. V SVK Olomouc, sign. M III/1, fol. 164^r, je zobrazeno Naamanovo uzdravení od malomocenství a Gechaziho potrestání (kap. 5).

přizvání miniaturistů ke vzniku konečného díla nebylo nezbytné. Přísně vzato, pokud by se někdo spoléhal jen na iluminace, mohl by být někdy velmi zmaten. Na druhou stranu právě iluminované rukopisy byly jistě mnohem cennější než prosté opisy a jako předměty nepochybné hodnoty měly větší šanci, že přežijí těžké časy, byť jako pouhý obchodní artikl.